

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/67/113-117>

Nigar Səfəxan qızı Məhərrəmovə
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
magistrant
@nigar_meherremova_97@mail.ru

MÜASİR AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ KLASSİK XALÇA KOMPOZİSİYALARINA YANAŞMA METODLARI

Açar sözlər: xalça, rəssam, dizayner, müasir, kompozisiya, abstrakt

History of Azerbaijani carpets with classical composition Summary

Today, many artists and designers are creating new compositions, bringing a new look and a new breath to the art of decorative application, working on modern methods of combining the national traditions of Azerbaijan's classical carpet compositions. Unusual, beautiful and intricate national and sometimes abstract patterns that adorn Azerbaijani carpets are real works of decorative art. Azerbaijani carpets have been representing our rich historical past and national culture for centuries all over the world. At present, the main task of masters of decorative and applied arts, carpet artists and carpet designers is to create beautiful and perfect works, to create modern carpet compositions using national carpet traditions.

Key words: carpet, artist, designer, modern, composition, abstract

Giriş

Bu gün bir çox rəssam və dizaynerlər Azərbaycanın klassik xalça kompozisiyalarının milli ənənələrinin müasir zamanla uzlaşma metodlarını işləyərək dekorativ tətbiqi sənətinə yeni baxış, yeni nəfəs gətirərək yeni kompozisiyalar yaradırlar. Azərbaycan xalçalarını bəzəyən qeyri-adi, gözəl və mürəkkəb milli və bəzən də abstrakt naxışlar-əsl dekorativ sənət əsərləridir. Azərbaycan xalçaları əsrlər boyu zəngin tarixi keçmişimizi və milli mədəniyyətimizi bütün dünyada layiqincə təmsil edir. Hazırda dekorativ-tətbiqi sənət ustalarının, xalçaçı rəssamların və xalçaçı dizaynerlərin əsas vəzifəsi gözəl və mükəmməl əsərlər ərsəyə gətirməkdən, milli xalça ənənələrindən istifadə etməklə müasir xalça kompozisiyaları yaratmaqdan ibarətdir.

Müasir xalçaçı rəssamlar. Xalçaçı rəssam-xalça kompozisiyaları yaradan şəxsdir. Müasir Azərbaycanın rəssamlıq sənətində, xüsusən xalçaçılıq sənətində xüsusi yer tutan rəssamlar aşağıdakılardır:

Kamil Əliyev (1921-2005) Xalçaçı-rəssam K.Əliyev Azərbaycan rəssamlıq sənətində, o cümlədən, xalçaçılıq sənətində xüsusi yeri olan sənətkardır. Bakı Rəssamlıq Məktəbində (BRM) xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin tələbəsi olmuşdur. Kamil Əliyev 1946-cı ildən Respublika Bədii Fonduna (RBF) rəhbərlik etmişdir. 1950-ci illərdən etibarən, Kamil Əliyevin yaradıcılığında süjetli xalçalar və portret -xalçalar aparıcı mövqe tutub. Dünyada portret-xalçaların ən yaxşı nümunələrini Kamil Əliyev yaratmışdır. Portret üzrə ilk işi "Füzuli" xalçası olmuşdur. Kamil Əliyev bu xalçanı 1958-ci ildə böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 400 illiyinə həsr etmişdir.

Rəssamın əsərlərindən - Atatürkün, ABŞ-ın eks-prezidenti Bill Klinton və xanımının, İndira Qandinin, Şota Rustavelinin, Puşkinin portret-xalçaları müxtəlif ölkələrdə yüksək dəyərləndirilmişdir.

Kamil Əliyev Hindistanda yaradıcılıq ezamiyyətində olarkən bu qədim Şərqi ölkəsinin mədəniyyəti ilə yaxından maraqlanır və hakimiyyətdə olan İndira Qandinin portret-xalçasını yaratmaq planı üzərində fikirləşir. Vətənə qayıtdıqdan sonra uzun müddət xalçanın çeşnişi üzərində işləyir. Bu işdə müəllifə axtarıları və hind incəsənəti ilə tanışlıq kömək etmişdir. Kamil Əliyev

əsasən Azərbaycan və Hindistan sənəti üçün ənənəvi olan “buta” ornamentindən, hindli və azərbaycanlı xalça ustalarının üstünlük verdiyi tünd-göy rəng çalarlarından istifadə etmişdir.

Portret təsvirli xalılar, adətən, “Türkbaf” ilməsi ilə toxunmuşdur. Bu da rəsmi dəqiq, canlı və real təsvirini təmin edir. Bu xalılar çox sıx toxunuşa malikdir. Texniki cəhətdən portret xalçaçılığı yüksək professionalıq tələb edir. Kamil Əliyev tərəfindən 1999-cu ildə yaradılmış Böyük dövlət xadimi, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin portreti də belə əsərlərdəndir. Kamil Əliyev Ulu Öndərin portret xalçasını general libasında yaratmışdır. Bu portret ictimaiyyət arasında dərin rəğbətə qarşılanmışdır. Heydər Əliyevin portreti dahi Rəhbərin 75 illik yubileyinə hazırlanmış hədiyyə idi.

Rəssam xalq dekorativ-tətbiqi sənəti sahəsində gördüyü səmərəli elmi işlərinə görə professor elmi dərəcəsinə layiq görülüb.

Lətif Kərimov (1906-1991) Azərbaycan xalçaçı-rəssamı, xalçaşünas, Azərbaycan SSR xalq rəssamı (1960). Dünya şöhrətli rəssam Lətif Kərimov 1930-cu ildən xalça sənəti mütəxəssisi kimi “Azərbaycanxalça” Birliyində təlimatçı vəzifəsində çalışmışdır. Rəssam qədim dövrlərdən mövcud olan Azərbaycan xalçalarının müxtəlif növlərinə aid olan müxtəlif kompozisiya və naxışları yığaraq tədqiq etmişdir. Lətif Kərimov Quba, Şirvan, Bakı, Qazax, Gəncə, Qarabağ və Təbriz xalça qruplarına daxil olan 150-dən artıq xovlu və xovsuz xalça məmulatı çeşidlərini toplayaraq onların rəngli reproduksiyasını hazırlamışdır. Bakı Xalça muzeyi 1972-ci ildə Lətif Kərimovun təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Bakıda və Qubada (1932–1936) ilk dəfə olaraq xalça məktəbləri açılışdır ki, burada Lətif Kərimovun böyük zəhməti olmuşdur. Lətif Kərimov təkcə xalçaçılıq deyil, xalq dekorativ tətbiqi sənətinin başqa sahələrində də fəaliyyət göstərmişdir. 1930–1940-cı illər Lətif Kərimovun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Rəssamın xalçaları həmin illərdən başlayaraq artıq Azərbaycandan uzaqlarda da tanınaraq böyük maraqla qarşılanır. Böyük alimin şair Firdovsinin anadan olmasının 1000 illik yubileyinə həsr etdiyi xalçası 1934-cü ildə Parisdə keçirilən Ümumdünya sərgisində uğurla nümayiş etdirilmişdir.

Lətif Kərimov tanınmış bir neçə rəssamla birlikdə 1940-1941-ci illərdə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yubileyinə həsr edilmiş beş xalça hazırlamışdır. Bu xalçalarda şairin “Xəmsə”-sinə daxil olan poemalara çəkilmiş illüstrasiyalar təsvir edilmişdi.

Eldar Rasim oğlu Hacıyev (doğ. t - 3 dekabr 1962-ci il, Bakı)

1997-ci ildən Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvüdür. 1979-1984-cü illərdə M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun “Xalçaçılıq və Bədii toxuculuq” fakültəsinin “xalçaçı-rəssam” ixtisası üzrə təhsil almışdır.

Təhsil aldığı müddətdə və daha sonra Eldar Hacıyev Azərbaycan xalça sənətinin görkəmli nümayəndəsi Lətif Kərimovdan, sənətşünas Kubra Əliyevadan bu sənətin incəliklərini öyrənmişdi. Xalçaçı rəssam E.Hacıyev portret janrının ənənələrini davam etdirərək bir çox portret – xalçalar yaratmışdır.

Rəssam Eldar Hacıyevin ipək saplar üzərində dini mövzuda, miniatür və çox maraqlı süjet xalçaları yaratmışdır. Nizami Gəncəvinin, Ömər Xəyyamın əsərlərinə çəkilmiş miniatürlər xüsusi maraq doğurur. Həmçinin “Bibliya” tarixinə və müxtəlif dinlərə həsr olunmuş süjetli xalça işləri də maraq doğuran əsərlərdəndir.

2019-cu ildə Bakının “1969” rəsm qalereyasında rəssam Eldar Hacıyevin “Gül çələngi” adlı fərdi sərgisinin açılışı olmuşdur. Nümayiş olunan əsərlər arasında görkəmli Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını əks etdirən “Nizami dünyası” adlı xalça böyük marağa səbəb olmuşdur.

Eldar Hacıyevin yaratdığı dizayn Azərbaycan poeziyasının miniatürlərinin, xalqımızın zəngin tarixi və mədəniyyətinin təsvir olunduğu xalçalara tamamilə başqa görkəm verir.

Rəssamın işlərinin bəziləri hazırda müxtəlif muzey və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

Eldar Hidayət oğlu Mikayılzadə (doğ.t.- 18yanvar 1956, Əmircan). Xalçaçı-rəssam. Azərbaycan Xalq rəssamı (2018), SSRİ Rəssamlar İttifaqının (1986). 1971-1975-ci illərdə Əziz Əzimzadə adına Bakı Rəssamlıq Məktəbinin “Rəngkarlıq” fakültəsinə, 1978-1983-cü illərdə isə Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun Dekorativ Tətbiqi Sənət fakültəsinə “Xalçaçılıq” ixtisası üzrə bitirmişdir. Təhsilini Leninqrad (Sankt Peterburq) Rəssamlıq Akademiyasında davam etdirmişdir.

1977-ci ildə yaratdığı ilk sənət əsərini doğulduğu kəndə həsr edərək “Yeni Xilə” adlandırmışdır. Hazırda Dövlət Rəssamlıq Akademiyasında baş müəllim vəzifəsində çalışır. Əsərləri Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa, Türkiyə və Küveytdəki qalereyalarda və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır. Müəllifin eskizləri əsasında “Yeni Xilə”, “Şəbi – Hicran-1”, “Şəbi – Hicran-2”, “Nağıllar Dünyası”, “Xətai”, “Xəmsə”, “İslam”, “Bürcələr”, “Xilaskar”, “Üç din”, “Bismillahir-rəhmanir-rəhim”, “Üç peyğəmbər”, “Səttarın yuxusu”, “Kəhkəşan”, “Təbriz” və s. xalçaları toxunmuşdur.

Füzulinin yaradıcılığına müraciət edən Eldar Mikayılzadə “Leyli və Məcnun” poemasının süjetinin əsas məqamlarını – Leyli və Məcnunun mə oxuduğu dövrü, Məcnunun elçilərindən imtina etməsini, Leylinin toyunu, Məcnunun səhrada atası ilə görüşünü və s.təsvir etmişdir. Xalçanın yuxarı hissəsindəki tağda iki sevgilinin başqa bir dünyada birləşə bilməsi təsviri verilmişdir. Bu təsvir iki sönmüş şamın tüstüsündən yaranan ürəyin daxilində əks olunmuşdur. Bunu vurğulamaq üçün aşağı baxan taclı Tuba cənnət ağacının təsviri vardır. Şamların üstündə “nəstəliq” yazısı ilə şeir və mələklər yerləşdirilmişdir. Xalçanın yuxarı hissəsində dağ, ağac, quş, bulud, göy və s. rəsmləri toplum halında Füzulinin portretini sanki yaradır.

Faiq Əhmədov (doğ.t. - 1982, Sumqayıt) Müasir vizual rəssam – dizayner. Sürrealist üslubda xalça toxumaları ilə məşhur olan gənc sənətkar ənənəvi şərq xalçalarını vizual formalarla sintez edərək yeni görünüşlü xalçalar yaradır.

Faiq Əhməd nadir (unikal) rəssamdır. Onun işləri müxtəlif cür adlandırılır: “Psixodelik xalçalar”, “Piksel incəsənəti”, “Şərq xalçaları mövzusunda rəqəmsal fantaziyalar”, “3D – toxuculuq” və s. Bəzən onun əsərləri sanki divarlardan süzülərək “əriyir”, bəzən isə əksinə alov dilləri ilə yuxarı qalxır kimi görünür. Onlar kaleydoskopdakı qərribə və valehedici naxışları xatırladır.

Azərbaycanlı rəssam – dizayner şərq xalçalarını qlitch - art üslubu şəklində yenidən işləyərək təzə nəfəs verir. Xalçalar sanki piksellərə bölünərək döşəməyə yayılır və üç ölçülü əşyalara çevrilir.

Faiq Əhmədov ona ünvanlanan - “Siz niyə məhz xalçaçılıq üzrə rəssamlığı seçdiniz? Buna səbəb nə idi?” - sualına dizayner rəssam belə cavab vermişdir:

“Səbəblər çox idi. Yaşadığım regionda xalça ən güclü obyektlərdən biridir və ətraf mühitin dəyişməsinə kəskin reaksiya verir. Məsələn, İslamın gəlişi ilə xalçanın dizaynı əsaslı şəkildə dəyişdi və hər hökmdar sülaləsinin gəlişi öz dəyişikliyi gətirdi. Xalçanın dizaynında ən güclü dəyişiklik Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə baş vermişdir. Amma bu zaman xalçanın dizaynının əsas strukturu dəyişməyib. Bu, mənim diqqətimi çəkdi və marağıma səbəb oldu. Xalça müasir cəmiyyətlə əlaqəli qədim bir obyektir və ondakı hər hansı bir dəyişiklik sosial strukturlarda maraqlı reaksiyalara səbəb ola bilər.”

Xalçalar qədim zamanlarda müxtəlif xalqlarda amulet və ya qoruyucu kimi istifadə olunurdu. Ənənəvi xalçaların ümumi kompozisiyası, bir qayda olaraq, bərabərtərəfli xaç üzərində qurulmuşu şaman və vedunlar tərəfindən tez-tez istifadə olunurdu. Xalça məmulatlarının kompozisiyalarında güzgü simmetriyası da təsadüfi deyildi.

Mistika ilə yaxından maraqlanan azərbaycanlı rəssamı Faiq Əhməd məhz bu fenomen cəlb etmişdir. Xalçanın Azərbaycanın rəmzlərindən biri olduğunu, onlarda tarixin əks olunduğunu nəzərə alsaq, rəssamın fikrincə, xalçalar özündə təkə qədim bilgiləri qoruyub saxlamır, onları həm də “cəmiyyətin kodu.2 kimi qəbul etmək olar.

Məsələ burasındadır ki, qədim ustalar müəyyən bir coğrafi əraziyə və müəyyən bir köçəri qəbilənin milliyyətinə xas olan zövq və simvollara arxalanaraq xalça toxuyurdular. Bundan əlavə, təkə coğrafi cəhət deyil, həm də hər hansı dini və ya siyasi dəyişikliklər xalçaçılıqda uzun müddətli iz buraxırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq xalçaların əsası dəyişməz qalmışdı. Dizayner rəssam Faiq Əhmədin ağılasız ideyaları ilk başdan qəbul olunmasa da, O, istəyinə nail olaraq yeni xalça kompozisiyaları yaratmağa müvəffəq olur.

Gənc rəssam xalçaları kəsir,doğrayaraq formalarını dəyişdirir, onları “cavanlaşdıraraq” XXI əsrin mədəniyyətinə uyğunlaşdırır (adaptasiya edir). Rəssamın qayçısı altına düşən ən qədim xalça 150 illik tarixi və çox romantik tarixçəsi olan Qarabağ xalçasıdır. İllərlə sahibi tərəfindən qorunub saxlanan bu xalça yeni ailə quran gənc qıza nənəsi tərəfindən hədiyyə olunmuş cehizdir. Belə ki,

İllər öncə gənc qızın sevgisinə qarşı çıxan valideyinləri onu zorla bağqa birinə ərə verməyə çalışarkən qız sevgilisinə qoşularaq qaçmış və yalnız nənəsi tərəfdən dəstəklənərək ona verilmişdir.

Sahibi onun üçün çox dəyərli olan bu qiymətli əşyanı satmaqdan uzun müddət hətta çox yüksək qiymətə belə imtina etmişdi, lakin sonradan alıcının - rəssam olduğunu biləndə razılaşmışdı. Bu qədim eksponat üzərində işləyərkən rəssam uzun müddət onu öz əli ilə kəsmək qərarına gəlməmiş və sonunda bunu öz köməkçilərinə tapşırırmışdır. Nəticədə, Nəticədə, Faiq ondan təkrar emalı simvolizə edən “Recycled (Təkrar)” adlı bir əsər hazırlayır. Sənətçi xalça sahibinə hörmət əlaməti olaraq toxuculuğa həsr olunmuş Müasir İncəsənət sərgisində modifikasiya edilmiş xalçanın yanında qadının həyat hekayəsini yerləşdirir.

Faiq Əhməd özü haqqında belə deyir. “İnsanlar mənim milli rəmzimizin məhv edilməsi ilə məşğul olduğumu düşünə bilərlər. Əslində, mən köhnə rəsmlərdən və elementlərdən istifadə edərək onlara yeni nəfəs verərək yeni həyat bəxş edirəm.” ... Rəssam həmçinin özünü rəssamdan daha çox tədqiqatçı hesab edir. Onun fikrincə, rəssam ideyalarını və baxışlarını öz əsərlərində ifadə edən şəxsdir. Tədqiqatçı üçün yaradıcılıq prosesi daha vacibdir, nəticə isə daha sonra özünü göstərir.

Dizayner bəzi xalçaları, necə deyirlər, “sifirdən” yaradıb. İdeyalarını toplayaraq kompyuterdə onlara eskizlər hazırlamış və onları kağızına köçürməklə, o, 300 il bundan əvvəl olduğu kimi eyni texnologiya ilə görə xalçalar hazırlayan toxuculara təqdim etmişdir. Material kimi yun və təbii boyalar istifadə olunur. Səthlərdə obyektlərin axıcılığını çox zaman Salvador Dalinin əsərlərindəki “ərimə” və axıcılıqla əlaqələndirirlər. Əsərlərə tamaşa edərkən həqiqətən çox cəzb edici təsir bağışlayır.

Rəssam öz əsərləri haqqında deyir ki, rəqəmsal əsr əcdadlarımızın dünyasından o qədər də uzaq deyil. Belə ki, kompüterdə istənilən ənənəvi naxışı, xalçada isə pikselləri yenidən yaratmaq olar. Sənətkarın bir neçə işi var ki, burada adi bir rəsm hiss olunmadan pikselə keçir. Xalçaçı rəssam Azərbaycan xalçalarından başqa İran, Hindistan və Orta Asiya xalçaları ilə də işləyir və onları tədqiq edərək araşdırır.

Faiq Əhmədin hesabında dünyanın müxtəlif şəhərlərinin, Paris və Londondan Nyu-Yorka qədər bir çox şəhərlərdə çoxsaylı sərgilər, o cümlədən fərdi sərgilər var. Onun əsərləri Los Angeles İncəsənət Muzeyində, Seattle İncəsənət Muzeyində, eləcə də çoxsaylı şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır. Faiq ilk dəfə olaraq 2007-ci ildə Venesiya Biennalesində Azərbaycanı təmsil edib, 2013-cü ildə isə rəssam London Viktoriya Albert Muzeyinin mükafatına layiq görülən nominantların final üçlüyünə daxil olub.

Müasir xalçalardan danışarkən Tahir Məcidovun “Qayıdış” adlı xalçasına toxunmaya bilmərik. Öz kamilliyi və gözəlliyi ilə tamaşaçının qəlbini rıqqətə gətirən “Qayıdış” xalçası, sözün həqiqi mənasında, Azərbaycan tarixinin ilmələrdə əks olunmuş salnaməsidir. Bu əsərin hər ilməsində sanki keşmiş izi var.

Bütünlükdə bu xalçanın kompozisiyası XVI əsr Azərbaycan xalçaçılıq ənənələrinin davamıdır. Süjetin ideyası milli ənənələrlə uzlaşır. Xalça əsrlər boyu toxunan süjetli xalçalardan süjetinə və kompozisiyasına görə fərqlənirdi. “Qayıdış” xalçası “Azərxalça” İstehsalat Birliyində toxunmuşdur. Xalçanın tam mərkəzində Ulu Öndərin ifadəsi simsimi və duruşunun dinamikasını çox gözəl canlandırmışdır. Fonda üçrəngli Azərbaycan Bayrağının təsviri verilmişdir. Əsər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətin başına möhtəşəm qayıdışını tərənnüm edir. Rəssam böyük ölçülü, mürəkkəb kompozisiyalı bu xalça üçün 9 il material toplamış və 1 il 6 ay xalçanın toxunması üzərində işləmişdir. Xalçanın süjetində İlanlı dağ, Naxçıvan. Naxçıvanın tarixi – memarlıq abidələri, Naxçıvan əhalisinin dahi Rəhbəri yola salması və Bakı camaatının onu sevinclə qarşılmasını göstərə bilmişdir. Xalçanın haşiyəsi mürəkkəb quruluşlu ornamentdən ibarətdir. Burada kəmərlər daxilində Şah İsmayıl Xətəinin, Dədə Qorqudun, Əcəmi Naxçıvanının portretlərinin verilməsi diqqəti cəlb edir. Xalçanın yuxarı hissəsində ölkəmizin rəmzləri – bayrağımız, gərbimiz, müqəddəs kitabımız “Quran”dan ayələr və Yeni Azərbaycan Partiyasının loqosu öz əksini tapmışdır.

Xalçanın hündürlüyü 3m, eni isə 2 metrdir. Xalça 40 min ilmədən ibarətdir. Xalça ilk dəfə “Qurtuluş” günü münasibətilə 12 iyun 2002-ci ildə “Gülüstən” sarayında təqdim olunmuşdur.

Toxuculuq sənətinin tarixi yüzlərlə ildir. Xalça istehsalı texnologiyası tədricən dəyişərək müasir xalça terminin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu xalçaların bəziləri zamanın tələbinə uyğun olaraq klassik xalçalardan fərqlənirlər.

References

1. I.İsaev M.D. Carpet production of Transcaucasia. Tiflis, 1932.
2. Kaziev A.Yu. Color and composition of Azerbaijani carpets. "Art of Azerbaijan", vol. I, 1949.
3. Kaziev A.Yu. Art carpet dedicated to V.I.Lenin. "Izv AN Azerb. SSR ", total series. nauk, 1960, no. 2.
4. Azerbaijani carpet [Text]: [On the exhibition of Azerbaijani carpets in the UNESCO exhibition hall in Paris] /R.Afendiyev // Literature and art.
5. Kerimov K. Art of Azerbaijan. -Baku: Ganjlik, 1992.

İstinadlar

1. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php>
2. Faiq Əhmədın Bakıda solo sərgi <https://www.yarat.az/index.php?lang=en&page=12&yrtMaincatID=12 & yrtSubcatID=0&yrtEventID=1386>
3. Günel Musayeva. [Eldar Mikayılzadənin “Dahilərə ithaf” sərgisi açılıb. 525-ci qəzet, 12 may 2010](#)

Rəyçi: sənət. f.d. N.Ələsgərova

Göndərib: 16.06.2021

Qəbul edilib: 22.06.2021